

Олексій Онищенко,

академік НАН України,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

просп. Голосіївський, 3, м. Київ, 03039, Україна

e-mail: vifp@nas.gov.ua

Адаптація бібліотек до «життя в цифрі»

У статті окреслено завдання, які ставить перед бібліотечною галуззю цифрова епоха. Наголошується на необхідності прискореної адаптації бібліотек до «життя в цифрі», до переорієнтації бібліотечних процесів на гармонію, поєднання традиційної і цифрової культури, традиційного і цифрового сервісів.

К л ю ч о в і с л о в а: цифровізація бібліотек, електронні ресурси, цифрова інформація, національні лінгвістичні корпуси, цифровий інтегрований сервіс, дистанційне обслуговування читачів, інформаційна аналітика бібліотек.

Відмітною рисою сучасного етапу розвитку цивілізації є впровадження в усі сфери життя суспільства цифрової техніки, цифрових технологій. Узагальнено це називається цифровізацією. Саме вона визначає напрям і зміст науково-технічного прогресу, соціальних перетворень. Дедалі більше цифровізованими стають виробництво, побут, освіта, культура, наука, управління. Успіхи держав, соціальних інститутів, окремих особистостей значною мірою залежать від рівня освоєння ними цифрових пристроїв і технологій. Тому орієнтація на «життя в цифрі» справедливо вважається стратегічно важливим вибором.

Для бібліотек завдання вписатися в цифрове середовище – невідворотна об'єктивна необхідність. Вона диктується їхніми одвічними функціями накопичення, перероблення й передавання знання, досвіду, інформації загалом. Але вже з урахуванням нових (цифрових!) носіїв і комунікаційних механізмів передавання інформації.

Цифровізація бібліотек на перший план їхньої діяльності висуває чотири проблеми:

- перебудову структури для взаємодії з цифровим середовищем;
- формування цифрового мультимедійного ресурсу;
- організацію системи цифрового інтегрованого сервісу;
- перетворення професії бібліотекаря на науково-інформаційного працівника (інформацієзнавця).

Проте, бібліотеку цифрової епохи не слід уявляти однобічно – тільки як збір, обробку, використання електронних ресурсів, місце виходу у світову інформаційну мережу – Інтернет. Поряд із цифровою інформаційною продукцією, яка, безумовно, масштабно розширюватиметься, у ній зберуться і матимуть попит рукописи, книги, газети, журнали та інші «постояльці» традиційних бібліотечних фондів. Бібліотека, яка хоче відповідати вимогам плюралістичного суспільства, має поєднувати, гармонізувати в собі всі види інформаційних ресурсів на всіх видах носіїв інформації. У цьому – безпрограшна перспектива. Майбутнє бібліотеки забезпечить багатотипове ресурсне багатство, де, безумовно, цифрова інформація переважатиме.

Поширені сьогодні твердження про те, що нинішнє покоління – останнє, яке користується друкованою та рукописною продукцією, а наступні покоління повністю перейдуть на роботу з електронними джерелами, потребують критичного розгляду. Щодо використання комп'ютерів, мобільних пристроїв і друкованих творів жодне сучасне покоління не є цілком однорідним. Серед представників найстаршого покоління, чий культурний образ формувався під впливом книги, є чимало (і стає дедалі більше) тих, хто з успіхом працює на комп'ютері, а серед наймолодшого покоління, яке виросло в цифровому середовищі, є ті, хто не відрікається і від книги. Нерідко у бібліотеках ми бачимо читача, на столі якого поряд з комп'ютером (гаджетом) лежать книги, газети,

журнали, і він ще робить якісь записи в зошиті. А в найбільш просунутих у цифровізації країнах, наприклад скандинавських, громадська думка виступає за збереження й розвиток друкарства, культивування інтересу до читання книги, гармонізації книги і комп'ютера.

Рукопис, друкована книга, комп'ютер як символи рукотворного, друкарського та електронного передання інформації не виключають одне одного. Вони є сусідами і ще довго залишатимуться сусідами в інформаційному полі, у т. ч. і в бібліотечному просторі. Вони уособлюють етапи еволюції способів фіксації, збереження й поширення інформації. І кожен з них має характерні привабливі особливості. Рукописання викликає емоційно багаті почуття особистої, безпосередньої, рукотворної причетності до створення літери, цифри, графіки, слова, тексту. Людина на власні очі бачить себе інфотворцем. Книга постає перед нами (особливо художня) як джерело естетичної насолоди, морального задоволення, життєвих орієнтирів, духовного піднесення загалом. Комп'ютер і вся пов'язана з ним цифровізація відкрили небувалі можливості багатопланової роботи з усіма видами інформації, незалежно від місця й часу.

Людство збідніло б, якби зациклилося на використанні якого-небудь одного носія інформації – чи то традиційного (рукописного, друкованого), чи то цифрового. Бібліотеки звузили б свої функції, обмежили б перспективи, якби зосередилися на формуванні тільки традиційного або тільки електронного ресурсу. Психологія сприйняття інформації в індивідуальній і масовій свідомості давно виявила, що перенасичення однотипною інформацією гасить інтерес до неї, породжує відторгнення, пошук різноманітної інформаційної парадигми. Людство завжди прагнуло освоїти всі джерела і види культури та інформації. А бібліотеки завжди намагалися стати центрами їх синтезу.

Але (і це принципово важливо!) як в «епоху Гутенберга» поступово переважаючим стало «друковане слово», так і тепер, тільки дуже швидко, переважаючим в усіх сферах життя суспільства стає «цифрове слово». Закономірно, що бібліотеки мають перебудуватися для роботи в цій новій системі.

Передусім, необхідна трансформація структури бібліотеки з урахуванням того, що основний масив інформації, який перебуватиме у ній в активному обігу, становитимуть електронні ресурси. Мають набути максимально відповідного розвитку служ-

би і особисті компетенції співробітників, які забезпечують цифрове життя бібліотеки. Це стосується як внутрішньої, так і зовнішньої її діяльності. У цифровому середовищі бібліотека зможе повноцінно функціонувати, якщо вона сама буде цифровізованим цілим.

На сьогодні відстає комп'ютеризація традиційних видів бібліотечної діяльності: комплектування, систематизації, каталогізації, організації фондів, абонементної справи, книгообміну, збереження фондів, обслуговування читачів, зокрема у приміщенні самої бібліотеки. Тому особливу увагу слід звернути на розвиток нових бібліотечних структур, пов'язаних із цифровізацією. Ідеться про підрозділи, які проводять оцифрування, працюють над створенням електронних баз даних, виконують сканування та архівацію національних, наукових, бібліотекознавчих сегментів Інтернету, здійснюють електронне доставляння документів.

Бібліотечний сервіс дедалі більше зосереджуватиметься навколо задоволення індивідуальних інформаційних потреб читачів. Це – вірний шлях розвитку масового інтересу до бібліотеки. Справа в тому, що цифровізація, будучи глобальним явищем, яке захоплює всі континенти, країни, народи і верстви населення, одночасно відкриває шонайширші можливості задоволення найрізноманітніших індивідуальних (виробничих, побутових, культурних, інформаційних) запитів. Наприклад, за допомогою 3D-принтера можна виготовити будь-яку ексклюзивну річ. Індивідуалізація – органічний наслідок цифровізації життя.

Звичайно, читач завжди звертався до бібліотеки за необхідним матеріалом. Але традиційна бібліотека рідко коли могла надати йому один цілісний документ, у якому було б зібрано інформацію, що відповідає запиту читача. Вона могла дати йому лише обмежену кількість документів і тільки зі свого фонду, з яких читач міг вибрати потрібні дані. Тепер же завдяки цифровим технологіям бібліотека може вибрати не лише зі своїх фондів, а й з усіх доступних джерел в інтернет-просторі потрібні читачеві відомості з конкретної теми у вигляді згрупованого матеріалу. І цю продукцію можна доставити у будь-яку точку світу на будь-який мобільний пристрій замовника. У цьому відкрилися небувалі можливості для збільшення кількості користувачів бібліотеки.

Інтегрований індивідуальний сервіс, насамперед дистанційний, стає головним напрямом діяльності бібліотеки. Значення її інформаційної функції зростає. Це, у свою чергу, викликає необхідність

систематичного вивчення того, як сучасна людина сприймає, освоює, використовує інформацію. Соціологія читача, ширше – споживача інформації, бібліотечним співтовариством усе ще недооцінюється. Вона ж багато в чому допомогла б скласти реальні уявлення про те, що і в якій формі потрібно різним категоріям людей від бібліотеки, яких послуг вони від неї хочуть. Нам потрібно добре розбиратися в особливостях роботи з інформацією, читачем традиційним, котрий віддає перевагу книзі, і «мережевим», який отримує інформацію з Інтернету, і, так би мовити, «гібридним» читачем, який успішно працює як у бібліотечному залі, так і в мережах Світової павутини.

Узагальнено про «цифрову людину» можна сказати, що вона в бібліотечному сервісі цінує, насамперед, швидкість, повноту та стислість інформації. Люди сьогодні живуть у динамічних, конкурентних умовах, де виграє той, хто швидше приймає оптимальні рішення та оперативно, кращим чином їх виконує. Для цього їм, природно, потрібна своєчасна якісна, зрозуміла інформація. Бібліотеки можуть чекати приливу звернень за послугами, якщо вони організують у себе безперервне масове задоволення інформаційних потреб «цифрових людей». Безумовно, для цього необхідно мати масиви електронної інформації, що постійно оновлюються, упроваджувати технології оброблення даних, розвивати інформаційно-аналітичні служби.

Козирною картою сучасної бібліотечної діяльності стає інформаційна аналітика. Її продукти дуже привабливі для користувачів, тому що в них сконцентровано інформацію за запитом. Інформаційно-аналітичні служби – структури, котрі забезпечують майбутнє бібліотек. Для людей завжди було і буде важливо знати зміст документів, незалежно від їхньої форми. У громадському вжитку цінується, насамперед, зміст документа.

У фондах цифровізованих бібліотек дедалі більше місця займатимуть повнотекстові електронні бази. У багатьох європейських країнах вже створюються національні лінгвістичні корпуси, які включають оцифровані варіанти всіх видів оригінальних рукописних і друкованих текстів. Вони існують при різних мовознавчих центрах, хоча за означенням мають бути при головних бібліотеках відповідних країн. Провідні бібліотеки зобов'язані мати у своєму розпорядженні такі корпуси. Якщо їх систематично поповнювати електронними копіями сучасних друкованих видань і текстами, що створюються тільки в електронній

формі, то сформується найбагатший інформаційний масив. Використовуючи його, бібліотека зможе компетентно відповідати на будь-які запити читачів. Національний цифровий корпус повних текстів – ідеал фонду, до якого повинні прагнути всі бібліотеки, що претендують на роль загального або галузевого інформаційного центру країни.

Багатство фонду, широкий доступ до інтернет-ресурсів і розвинуте дистанційне індивідуальне інформаційне обслуговування – три головні чинники, які зміцнюють життєздатність бібліотеки в сучасних умовах. Але результатним показником успіху вже є (і дедалі більше буде!) кількість її дистанційних користувачів. Скорочення кількості фізичних відвідувачів бібліотек – не трагедія, тим більше не катастрофа, бо водночас багаторазово зростає кількість віддалених відвідувачів.

Утвердження цифрової культури, підвищення комп'ютерної грамотності, здешевлення мобільних пристроїв передавання інформації неухильно породжують масового віртуального читача. Цьому сприяють і динаміка суспільного розвитку, що прискорюється та потребує прискореного обороту інформації, і необхідність вчитися впродовж усього життя. Загалом, людям доведеться використовувати інформацію в значно більших обсягах, ніж раніше. Недостачі в шукачах інформації немає й не буде. Але в пошуках інформації вони звертатимуться туди, де швидше, повніше й конкретніше отримають відповідь на свій індивідуальний запит. І без фізичної присутності в цьому місці.

До цифровізації першим пунктом на шляху пошуку інформації були бібліотеки. Але їм бракувало дистанційного обслуговування. На сьогодні ж у бібліотек з'явилися потужні конкуренти у вигляді Інтернету, соціальних мереж, різного роду світових та регіональних інтеграторів інформації. Вони із самого початку націлені на взаємодію у віддаленому режимі. За бібліотеками збереглися традиційні переваги – вікові фонди та багатий досвід роботи з реальним читачем. Але згодом основний склад читачів бібліотеки буде віртуальним. І завдання полягає в тому, щоб «прив'язати» його до бібліотеки практикою безвідмовного обслуговування в будь-який час і на будь-якій відстані. Можливо треба планувати й роботу бібліотек за формулою 24/7/365 (цілодобово, повний тиждень і увесь рік).

Тому курс на дистанційний індивідуальний інформаційний сервіс – це і виживання, і збереження, і розвиток, і навіть підвищення ролі бібліотек у сьогоденні та найближчому май-

бутньому. Відповідно мають бути підготовлені фонди, технології і кадри. Потрібно збільшувати тематичні повнотекстові, реферативні, бібліографічні бази з урахуванням частих запитів. На кожного постійного читача складати його науковий профіль. Можливо, укласти з ним договір, щоб новітня оригінальна інформація за його профілем посилалася йому автоматично. Бажано виявляти ініціативу і давати замовникові додатковий матеріал до документа, який він просить: найновіші видання по темі, рецензії тощо як зі свого фонду, так і з інших джерел; інформувати про форуми, де останнім часом обговорювалася або найближчим часом обговорюватиметься проблема, якою він опікується. Було б добре, якби, при нагоді, відповідь читачеві йшла одночасно в усіх трьох основних формах інформації – текст, звук, відео. Звичайно ж, сайт бібліотеки має бути максимально зручним для зовнішнього користувача. Загалом – потрібний пріоритет інтернет-читача, індивідуального сервісу, клієнтоцентристських підходів.

Одночасно не варто забувати і про зв'язки з колективними користувачами: корпораціями, підприємствами, установами, організаціями. Традиційно ми практикуємо колективні абонементи, договори на документне, консультативне, експертне обслуговування. У доцифровий період усе це стримувалося технічними чинниками. Інформаційні технології, комп'ютерні засоби зв'язку дають змогу щонайширшої взаємодії, аж до дзеркального відображення сайтів. Бібліотеки можуть постійно забезпечувати колективного клієнта профільною інформацією. Розвиток взаємозв'язків з колективними користувачами теж є великим резервом клієнтів і прихильників провідних бібліотек, особливо на тлі скорочення бібліотечних підрозділів у невеликих організаціях і населених пунктах.

Офіційна статистика інтернет-обслуговування відвідувачів у нашій країні часто-густо відсутня. Через це в деякій частині громадян складається неадекватний образ бібліотеки як установи, яка «цифровій людині» не потрібна. У пошуках шляхів наповнення бібліотек фізичними відвідувачами виник рух за бібліотеку як «третє місце» нарівні з роботою і помешканням. Воно орієнтує на формування в бібліотеці атмосфери відпочинку: організацію розваг, зустрічей, виставок, занять художньою самодіяльністю, проведення обрядів тощо. Тобто – зближувати бібліотечне життя з клубним. Така практика існувала й раніше. Але вона виправдовувала себе переважно в діяльності масових бібліотек, зокрема невеликих, які нерідко

були об'єднані в одне ціле з клубом. Вони спільно вирішували завдання залучення людей до культурного дозвілля, що включає й просвіту.

Не заперечуючи такі форми бібліотечної роботи, все ж варто пам'ятати, що сутнісне призначення бібліотек, особливо наукових, – поширення знань, вченості, корисної інформації, культури, духовності. Головна (і вічна!) їхня функція не дозвілля, а науково-освітня, науково-інформаційна. І якщо говорити про наукову бібліотеку як про «третє місце» в життєвому просторі людини, то необхідно мати на увазі образ бібліотеки як Будинку Знань (не просто сховища!), Фабрики Думки, Центру синтезу і передавання всім бажаним науково- і соціально значущої інформації.

Масові заходи, які, безумовно, можуть бути в такій бібліотеці, повинні відповідним чином наповнюватися науковим змістом, підпорядковуватися завданням залучення людей до знання, впровадження науки в практику. Набір форм такої роботи досить великий: наукові конференції, презентації наукових книг, баз даних, наукових установ, проєктів і результатів досліджень, зустрічі з ученими, громадськими і культурними діячами, різні тематичні книжкові виставки, обговорення нових видань, пам'яток літератури, мистецтва тощо.

З утвердженням стилю життя «суспільства знань» зростає потреба в масовому науковому спілкуванні. Тож бібліотеки – одні з найзручніших, створених самою історією, платформ для такого спілкування. Уміла організація масових наукових заходів у бібліотеці може стати ефективним засобом залучення відвідувачів. Це сприяє і сприятиме реалізації природного прагнення людини до обміну думками, оскільки традиційно бібліотеки були найбагатшим, найнадійнішим, найдоступнішим джерелом знання. Активізація наукового життя в бібліотеці – теж істотний резерв поповнення її шанувальників.

Ще один ресурс збільшення бібліоприхильників пов'язаний з посиленням ролі бібліотек в освітній, підвищенні, використанні цифрової грамотності. Більшість дорослого населення опановують її стихійно, повільно, фрагментарно. Мобільні пристрої, якими «озброєний» нині практично кожен, стають більше засобом спілкування, ніж оброблення інформації. Одночасно цифровізація суспільства уможливує перетворення мобільних пристроїв на повсякденний і повсюдний робочий інструмент у всьому, що пов'язано з інформацією.

Відставання тих або інших верств населення в

цифровій грамотності негативно відбивається і на їх взаємодії з бібліотекою. Вони не можуть стати її інтернет-користувачами. Бібліотеки (заради своєї ж затребуваності) повинні широко включитися в освоєння всіма категоріями людей цифрової грамотності. І це постійна проблема й завдання. Цифрові пристрої і технології безперервно оновлюються. Це означає, що завжди будуть люди, які потребують навчання, донавчання, перенавчання у справі цифрової грамотності. Бібліотека повинна відповідати цим потребам. До цього, між іншим, зобов'язує її одвічна просвітницька функція.

Різні форми цифрового навчання треба ввести до числа постійних пріоритетів бібліотечної діяльності: школи, курси, семінари, практикуми, індивідуальні заняття. Бібліотека – природне місце, де люди можуть вчитися жити в цифровому середовищі. Недооцінка цього виду діяльності обертається падінням інтересу людей до бібліотеки, втратою значної кількості її потенційних користувачів.

Зростає значення консультаційної функції бібліотеки. Дуже ймовірно збільшення дистанційних звернень за консультаціями. Уявлення про те, що людині досить сісти за комп'ютер або включити мобільний телефон і вона знайде все, що їй треба, не справджується. Нерідко доводиться виконати декілька процедур, щоб потрапити в бажану точку. Інтернет переповнений інформаційним шумом, а то й інформаційним сміттям. Потрібно немало «поритися», щоб дістатися до правдивої інформації. В інтернет-безодні в загальній масі змішана первинна, вторинна, третинна і ще інша інформація. А завжди важлива, в першу чергу, інформація первинна. Природно, виникає необхідність у службах навігації по електронних ресурсах, в експертизі, виборі останніх. Робочий час цінується дедалі більше. Інтернет-користувачу, особливо початківцеві або дуже зайнятому, легше, простіше, дешевше знайти собі помічника в особі бібліотеки (бібліотекаря), ніж самому займатися інформаційним пошуком.

Розвиток консультаційних служб – перспективний шлях піднесення престижу бібліотеки, збереження й примноження її прихильників. У сучасному динамічному житті, що постійно ускладнюється, консультаційні послуги взагалі стають престижними. Бібліотекам з їх найбагатшим інтелектуальним потенціалом не можна втратити шанси для зміцнення свого місця в новій соціокультурній ситуації. Тому вкрай важливо ще раз повернутися до образу бібліотеки в професійному співтоваристві і

в громадській думці. Образ, як відомо, формує і ставлення до неї. Під образ як ідеал вибудовуються і її структура, і її функції. Не повинно бути протиставлення бібліотеки як книгосховища і бібліотеки як сховища і транзитера ресурсів. У сучасній бібліотеці зливаються в єдиному комплексі усі види інформації на всіх її носіях. І в такій формі вона незамінна.

Слід засудити та відкинути пропозиції знищити після оцифрування всі паперові бібліотечні й архівні фонди. Це шкідливі пропозиції. Їх реалізація призведе до значних втрат і складнощів у зберіганні та освоєнні історичної національної і світової наукової і культурної спадщини. Не всі документи підлягають якісному оцифруванню. Стрімкий розвиток цифрової техніки і технології створює ситуацію, коли оцифроване сьогодні неможливо буде прочитати післязавтра і після післязавтра. Немає ще масового виробництва довгострокових носіїв електронної інформації. Доведеться увесь цифровий фонд постійно перезаписувати. При підготовці копій з копій виникатиме необхідність звіряти їх з оригіналом, щоб зберегти ідентичність змісту.

Археологи добувають давні культурні артефакти з-під землі, часто пошкоджені, реставрують їх, намагаються відновити їх первісний вигляд, зберігають як найбільші цінності. А псевдоревнителі цифровізації хочуть спалити паперові писемні пам'ятки минулого, щоб звільнити бібліотечні приміщення для бізнесу. Цивілізаційний рух до знанневого суспільства потребує центрів інтеграції усіх видів інформаційних ресурсів. У бібліотеці як сховищі документальних джерел з самих початків її існування закладена інтеграційна ідея. Цим вона важлива, сильна і необхідна для майбутнього.

Традиційні стереотипи долаються важко й повільно. Досі існує первинне уявлення про бібліотеку як про місце, де людина працює з книгою. А образ бібліотекаря асоціюється з поняттям книжник. Хоча бібліотечний простір вже розширився до планетарних масштабів. Основним «відвідувачем» бібліотеки став користувач віддалений, котрий звертається до неї з усіх точок світу. Бібліотекар істотно збагатив свої компетенції, перетворився на інформацієзнавця, дослідника електронного контенту, інформаційних каналів, потоків, мереж.

Лунають навіть голоси за те, щоб професії бібліотекаря дати нову назву, яка відповідала б фактичному змісту його діяльності: інфор-

маційний працівник, інформаційний менеджер, інформацієзнавець. Але, напевно, доцільно залишити цю давню назву, яка за історичною, соціальною значущістю по праву стоїть у гордому ряду професій-символів первісних наук, таких професій, як математик, фізик, хімік, історик, філософ.

Цифровізація усіх сфер життєдіяльності, утвердження цифрової грамотності і культури вносять істотні зміни в умови буття людини. Їх глибинні

наслідки уважно вивчаються. Бібліотечне співтовариство, бібліотечна наука зобов'язані системно відповісти на виклики цифровізації, органічно вписати свою справу в цифрове середовище. Незважаючи на складнощі соціальних трансформацій і труднощі переходу до цифрової культури є можливості реалізувати концепції, моделі бібліотеки, професії бібліотекаря, які надають їм позитивно-доленосного значення.

Oleksii Onyshchenko.

Academician of NAS of Ukraine, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ADAPTATION OF LIBRARIES TO "LIFE IN DIGITS"

Digitization has encompassed all the spheres of society, defining the direction and content of scientific and technological progress and social transformation increasingly. It therefore focusing on "life in digits" is rightly considered a strategically important choice. Digitization in library activities brings to the fore next four challenges: rebuilding the structure of libraries to interact with the digital environment, formation of digital multiview resource; organization of the system of digital integrated service; the transformation of the profession of librarian into a research and information worker. The structural transformation of libraries should take into account that the main body of information, which will be in active circulation, will be electronic resources. It provides the maximum development of the services and personal competencies of the employees who ensure the digital life of the library. Full computerization of traditional library activities, complete digitization of traditional foundations, systematic accumulation of electronic databases, expansion of analytical, consulting, expert, and digital literacy education are required. A reader of the library is more and more becoming a distant user. Accordingly, libraries are launching a course on remote personal information services. However, the digital age library should not be electronic only. It has to combine all types of information resources on all types of media. Completeness, wide access to Internet resources and advanced integrated distance service are the three basic factors that strengthen the library's viability in the age of global digitization.

К e y w o r d s: digitalization of libraries, electronic resources, digital information, national linguistic corps, digital integrated service, remote reader service, information analytics of libraries.

Vernadsky National Library of Ukraine
3, Holosiivskyi ave., Kyiv, 03039, Ukraine
e-mail: vfip@nas.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 17.01.2020 р.